Szemle c. folyóiratot sem, amely szintén nehéz időkben, a második világháború utolsó két évében jelent meg Aradon — és a bibliográfiában olvasható névsor szerint nemcsak színvonalas és erős munkatársi gárdát szervezett maga köré, hanem az erdélyi irodalom keretein túl az egész magyar literatúra reprezentálására törekedett. Asztalos István, Fekete Lajos, Illyés Gyula, Jankovich Ferenc, Kacsó Sándor, Kiss Jenő, Kodolányi János, Márai Sándor, Mécs László, Méliusz József, Nagy István, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szemlér Ferenc, Tamási Áron, Tompa László, Török Sophie, Wass Albert szerepelt hasábjain.

A korábbi füzetek ismertetése során is jeleztük már, hogy az egykori vidéki folyóiratok, valamint a legkülönbözőbb szaklapok munkatársi névsora is arra figyelmeztet, hogy ezeknek a lapoknak a feldolgozása is sok meglepetést ígérhet. Számos írónk pályájának „előélete" kötődik vidéki orgánumokhoz. Az, hogy a *Fogaras és Vidéke* a fiatal Babits írásait közli, nem meglepetés, azt, hogy a nyíregyházi lapokban Krúdy-zsengékre lehet bukkanni, eddig is tudtuk, de ki gondolná, hogy egy *Haladás* c. „vasúti szak- és szépirodalmi hetilap" 1904-es évfolyamában Kaffka Margit és Krúdy Gyula írásait lehet felfedezni, hogy a pancsovai *Határőr* Ambrus Zoltán, Bródy Sándor, Cholnoky László, Jókai Mór, Kóbor Tamás, Krúdy Gyula, Révész Béla, Somlyó Zoltán munkáinak is a lelőhelye, vagy azt, hogy a *Háztartás* c. lapba, amely „a magyar háziasszonyok közlönye" volt, Heltai, Karinthy, Kosztolányi, Szép Ernő és Móricz munkái is megtalálhatók?

Mindezek csak kiragadott példák, amelyekkel elsősorban azt szeretnénk tudatosítani, hogy irodalmi múltunknak az a része, amely idők folyamán könyvekben is megjelent, csak egy töredéke a teljes termésnek — és akár egy-egy életmű feltárása vagy kritikai kiadása, akár egy korszak monografikus feldolgozása nem nélkülözheti a tengernyi „elsüllyedt" anyag számbavételét. Ehhez a munkához viszont máris nagy segítséget adnak a Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei.

Vargha Kálmán

Stanisław Salmonowicz: Toruńskie Gimnazjum Akademickie a Ziemie Korony Węgierskiej w XVI—XVIII wieku. Odbitka z Ksiegi Pamiatkowej 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego, tom I (XVI—XVIII w.). Torun. 1972. 167—205. l.

„Híres Scholáia vagyon, mely az Szepesi és Erdely fiaknak mint egy Academiáia és eleb szerző patronáia" — írta Toruńról Szepsi Csombor Márton, s ezt igazolja a város gimnáziumának kéziratban levő anyakönyve is. St. Salmonowicz az 1601-től 1817-ig vezetett anyakönyv alapján értékeli a toruńi gimnázium és a magyarországi protestantizmus érintkezéseit, s egyben közli a toruńi schola magyarországi diákjainak névsorát is. Az 1607-ben bejegyzett Martinus Wagnerus Bartphonus Hungarus s az 1766-ban érkezett Samuel Lany Leuschovia—Hungarus között összesen 363 magyarországi diák fordult meg a város gimnáziumában, bár a lista valószínűleg nem egészen teljes. Bártfa és Lőcse mellett a többi szepességi város (Késmárk, Eperjes) adta a diákok jelentős részét, mintegy 70 személyt, valamint Nagyszeben, ahonnan a 151 Transylvanus illetőleg Saxo-Transylvanus legtöbbje kikerült. Mint látható, az általában három-négy fős csoportokban érkező magyarországi alumnusok nagy része elsősorban a luteránus centrumokból kereste fel a népszerű toruńi gimnáziumot, s többségük valószínűleg a papi, prédikátori réteghez tartozott. Másfél évszázad alatt mindössze 18 magyarországi nemes jutott el a protestantizmus jelentékeny északi művelődési központjába.

Rendkívül érdekes statisztikát közöl Salmonowicz a magyarországi peregrinusok időbeli eloszlásáról is. A legtöbben a XVII. század első felében érkeztek — 1660-nal bezáróan 215-en —, s különösen 1615 után nő meg az érdeklődés, amely az 1639—1648-as években tetőzik. A szerző joggal magyarázza ezt a város falai között honos vallási toleranciával, amelyre már Csombor is felfigyelt. Erre mutat az anyakönyv 1616. szeptember 15-i bejegyzése is: Simeon Harthannus Streifurteniis Transylvanus ab Emerico Regio Petzelio, rectore scholae Comarinae Dn. D. Georgio Pauli commendatus in Oeconomiam petiit. A Pareus irenikus tanai által megérintett Pécseli Király Imre, úgy látszik, szintén kapcsolatban volt a toleranciájáról híres toruńi gimnáziummal. A humanizmus tradícióit a század derekáig elevenen őrző gimnáziumban többen (Andreas Dasius, Andreas Fenigius) tanulmányaik befejeztével is ott maradtak és tanárokként tevékenykedtek. Különösen jelentős ebben az időszakban Valentinus Fabriciusnak a prózastílusról írott disszertációja.

Míg a XVIII. században csak elszórtan bukkan fel Toruńban egy-egy magyarországi diák, addig a XVII. század utolsó évtizedeiben ismét sokan keresik fel. Salmonowicz szerint ez a magyarországi protestánsok üldözésével van összefüggésben. Valószínűleg ezzel magyarázható az is, hogy a XVII—XVIII. század fordulóján sokan — olyanok is, akik nem Toruńban tanultak — itt folytatták pályájukat, jelentősen hozzájárulva a gimnázium ebben az időszakban tapasztalt reneszánszához. Volt időszak, amikor az iskola

zsinte minden professzora magyarországi származású volt. Szerzőnk különösen fontosnak tartja a korafelvilágosodás néhány jelentékeny figurájának tevékenységét. Az Eperjesről, majd Kassáról is menekülni kényszerülő Rezik János mellett kiemeli a természettudományos gondolkodás elterjesztésében jeleskedő Paul Patert, valamint Jan Sartoriust, Bertlef Mátyást, Matskó János Mátyást és Jakub Zablert.

A XVII—XVIII. század művelődéstörténetének kutatói számára bizonyára haszonnal jár majd a toruni gimnázium magyarországi diákjainak ismerete. Említésre méltó például, hogy — amint a wittenbergi egyetem hallgatói névsorával való egybevetésből kiderül — a toruni 2—4 éves stúdiumok után többen Wittenbergben folytatták tanulmányaikat, sőt, az 1632-ben bejegyzett Veresmarti István 1633 végén már a brémai főiskolán találjuk.

Salmonowicz munkája egyben arra is figyelmeztet, hogy a krakkói egyetemen kívül más lengyelországi művelődési centrumok kisugárzó hatásával is számolnunk kell.

Balázs Mihály

Jókai Mór Budapestje. Összeállította és a bevezetőt írta: Berza László. Bp. 1975. 104 l. + + 25 képm. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Tanulmányok, Új Sorozat 58 (81). szám

Budapest centenáriuma és Jókai 150. születésnapja egyként indokolja ennek a szépen kiállított kötetnek a megjelentetését. Jókai az 1840-es esztendők nyüzsgő-alakuló Pest-Budájára érkezett meg, izgatottan vett részt a kávéházi-társadalmi életben, amely számára politikai iskolát is jelentett, s aggódó anyjának, családjának már 1847-ben ezt írta: „Arra nézve, hogy Pesten maradjak, úgy hiszem elég tudvalevő okaim vannak. Kis nélkülözéssel jár az igaz ez elhatározás, de jövendőmnek még-is tágabb pályaköre nyílik itt mint másutt akarhol..." (Levelek I. 34. 1846. dec. 3.) S csak pillanatnyi elkeseredés íratja le, 5 esztendő múlva: „Én részemről nem akarnék Pesten megvénülni." (Uo. 105. 1851. aug. 27.) Jókai szerette Pestet és Budát, háztulajdonos lett, képviselő, a város technikai haladásának lelkes szószólója, egy hatalmas és világhíres főváros megálmodója. Élete végén azonban épp a lelketlenné-üzletiessé vált Budapesten tudja magát nagyon idegennek és otthontalannak, regényeiben, cikkeiben leírt álmait nem érzi megvalósultnak. Más lett Budapest, mint amit elképzelt. Másképp alakult a (magyar) világ, mint ahogy 1848—49-ben hitte, majd utópisztikus vonásoktól sem mentes írásaiban megjövendölte. Ennek a keserű tapasztalatokkal végződő útnak rajzát vártuk a kötettől, s ehelyett bizonyos — indokolható — tematikai elrendezésű kötetet kaptunk, amely csak részben mutatja be *Jókai Budapestjét*, s még kisebb mértékben tanúskodik *Budapest Jókaija* mellett. Egymástól elszakítja az összetartozó részeket: Jókai politikai-várospolitikai állásfoglalásai más fejezetben találhatók, mint színes beszámolói, illetve regényrészletei. Holott — s ezt úgy látszik, nem hangsúlyozta eléggé a kutatás — az országgyűlési beszédek és a regények irányzata jórészt megegyezik; amiért az országgyűlésen küzd, az a regényírónak is célja. Ha egymástól elkülönítve közöljük a parlamenti megnyilvánulásokat s a vele egyidejű regényrészleteket, tápot adunk annak a babonának, amely Jókai politikai beszédeit, parlamenti szereplését lekezelő (vagy megbocsátó?) gúnnyal (mosollyal?) emlegeti, a „naiv mesemondó" tévelygéseként tárgyalja. Holott épp a várospolitika kérdésében Jókai józan és Budapest (Pest-Buda) célszerű fejlesztését szem előtt tartó álláspontot képviselt, s ez az álláspont az egyes regényekben varázslatos pompával megelevenített jövőbeli Budapest-panorámával egylényegű. A Berza által — sajnos — csak nem túl szerencsés részleteiben közölt 1872. november 29-i beszédre hivatkozunk (Berza így kezdi közlését: „Tehát egy egészséges népképviselet az, mely ezen eszméket létesítheti." Mely eszméket? Hadd feleljünk erre a Jókai-beszéd kihagyott előzményeivel): „Még azzal nem csináltunk nagy fővárost, ha három egymás mellett fekvő nagy és kisebb várost egymással összecsatolunk..." Majd így folytatja alább: követeli ezért az ipar és a kereskedelem stabilizálását, a vagyonosodás lehetővé tételét, nemcsak a gazdagoknak, „a munkás-osztálynak is". A „nemzeti" kapitalizmus Jókai ideálja, a hazai tőkének a hazai fejlesztésre irányítása a célja. Olyan korszerűen gondolkodó, az ipar és a kereskedelem nemzetközi áramába bekapcsolódó főváros az eszménye, amelynek idealizált figurája Berend Iván. De Jókai észreveszi a fejlődő Budapest árnyait: nemcsak a magánélet válságát kifejező — s Berza által is közölt — „Solitudo" tanúskodik erről, hanem több regénye is. S itt tennénk szóvá azt is, hogy a 95—98. lapokon található „Pesti és budai vonatkozású adatok, leírások Jókai legismertebb szépirodalmi műveiben" című bibliográfiai vázlat ötletszerű, hiányos; számos alapvető Budapest-kép hiányzik. Hogy csak a leglényegesebbeket említsük: Az „Egy magyar nábob" látomása Pestről, A jövő század regénye megannyi fejezete, az Asszonyt kísér, Istent kísért túlzásaiban is megragadó külvárosleírása stb. Téves az az állítás, hogy Jókai a Nemzeti Színházról „könyvecskét írt". A Berzától idézett részlet is, más karcolat is